

LIETUVOS PASIENIO
MIESTELIŲ ATMINTIES
IR TAPATYBĖS BEIEŠKANT

Pernai lietuvių sociologinius antropologinius kokybinius tyrimus papildė VU Kauno humanitarinio fakulteto Sociokultūrinių tyrimų centre parengta monografija *Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė: Valkininkai, Vilkyškiai, Žeimelis*¹. Knyga nagrinėja aktualią, galima sakyti, ir madingą temą, kuri Europos socialiniuose ir humanitariniuose moksluose tapo ypač svarbi po geležinės uždangos griuvimo. Pasikeitus geopolitiniam žemėlapiui, daugybė bendruomenių pagaliau galėjo ar net turėjo iš naujo apibrėžti savąją tapatybę, ieškoti jos įprasminimo naujuose kolektyvinės savasties modeliuose. Monografijoje svarstomos kompleksinės istorinės atminties ir tapatybės (iš esmės etninės) sąsajos trijuose Lietuvos pasienio miesteliuose, o šias sąsajas struktūrinančiu veiksmu pasirinkta vietos bendruomenių raida, apimanti, su kai kuriomis išlygomis, beveik šimto metų laikotarpį: nuo XX a. iki XXI a. pradžios.

Tai trijų pasienio miestelių – Valkininkų, Vilkyškių ir Žeimelio – studija, kurią sudaro trys dalys. Kiekvienas miestas yra gerokai vienas nuo kito nutolusiuose Lietuvos regionuose, kurie patyrė skirtingų valstybių ideologinį poveikį ir politines

ambicijas, suformavusius dabartinę miestelių bendruomenę ir vis dar struktūrinančius istorinę atmintį. Valkininkai yra netoli Lenkijos ir Baltarusijos sienos, Vilkyškiai – buvusios Mažosios Lietuvos teritorijoje, o Žeimelis – netoli nuo Latvijos. Visa studija grindžiama pačių autorių iš šių miestelių gyventojų surinktų autentiškų pasakojimų ir literatūrinių kūrinių, kuriuose atsispindi šių kraštų istorija, analize.

APIE KNYGĄ

Studijoje, remiantis asmeninės ar šeimos atminties pasakojimais, atskleistas daugiaplanis istorinės praeities vaizdiny – realiai išgyventa ir patirta istorija – ir sykiu vaizdžiai perteikta pasienio miestelių bendruomenių etninių tapatybių įvairovė, lėmusi skirtingas istorinės atminties konfigūracijas, pasakojimų formas bei turinius. Įdomu, kad tyrimui pasirinkti ne didmiesčiai, kurie tradiciškai suvokiami kaip skirtingų kultūrų sąveikos bei sugyvenimo vietos, bet miesteliai – tos multikultūrinės terpės, kurios demografiškai ir socialiai yra gana konservatyvios, kur pokyčiai vyksta lėtai, o pati bendruomenė yra palyginti sėsli. Toks pasirinkimas leidžia tikėtis pažinti vietos bendruomenių santykių ir tapatybių kaitą istoriniame kontekste.

Monografiją parašė trys skirtingų humanitarinių ir socialinių mokslų sričių atstovai. Ji prasideda ir baigiasi filosofės dr. Jurgos Jonutytės įžvalgomis, kurios formuoja analitinę visos studijos struktūrą. Siekdama

1 Jurga Jonutytė, Lina Būgienė, Aleksandras Krasnovas. *Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė: Valkininkai, Vilkyškiai, Žeimelis*. Monografija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013. – 246 p.

atskleisti mažą Lietuvos pasienio bendruomenių tapatybės savitumą, J. Jonutytė imasi šių bendruomenių istorinės atminties turinio bei formos analizės – Valkininkų, Vilkyškių ir Žeimelio atvejai pristatomi vis per kiek kitokią interpretacinę prizmę, bet sykiu sujungiami į vieną analitinę schemą.

Sudėtinga Lietuvos XX a. geopolitinė istorija ir konfliktai sukūrė labai skirtingas pasienio miestelių bendruomenes, turinčias tiek kitokią praeitį, tiek kitokius šioms bendruomenėms priklausančių narių tarpusavio santykius. Valkininkų lietuvių ir lenkų istorinės atminties naratyvai nepanašūs į Vilkyškių lietuvių ir lietuvininkų / šišioniškių / vokiečių / prūsų naratyvus, o visi jie skiriasi nuo Žeimelio lietuvių, latvių ir žydų istorinės atminties. Pavyzdžiui, J. Jonutytė šiuos miestelius bando sugretinti ir palyginti tarpusavyje pagal bendruomenės sutelktumą. Ji domisi, kokias reprezentacijas istorinės atminties naratyvuose įgyja miestelio bendruomenė: ar ji suvokiama kaip vienas darinys, ar kaip atskirų grupių suma, ar kaip atskiri individai? Valkininkų gyventojų naratyvuose miestelio bendruomenė reprezentuojama kaip pasidalijusi į dvi konkuruojančias grupes, vilkyškiėčių – atspindimas vieningos bendruomenės vaizdinys, o Žeimelio žmonių pasakojimuose bendruomenės pajauta išvis nepastebima.

J. Jonutytės surestą analitinę studijos karkasą kiti du knygos bendraautorai lengvai „aprengia“ empirinės medžiagos analize. Įvairiaspalvius trijų miestelių bendruomenių portretus bei tapatybes atskleidžia folkloristės dr. Linos Būgienės antropologiniai tekstai, pagrįsti atminties pasakojimais, o socialinės literatūrologijos atstovas dr. Aleksandras Krasnovas, pasitelkęs grožinės literatūros tekstus, knygą papildo Mažosios Lietuvos etninių tapatybių analize. Nors visose trijose atskirus miestelius

nagrinėjančiose dalyse siekiama atlikti panašius analizės pjūvius, kiekviena dalis turi ir savitą tematiką.

Pirmojoje knygos dalyje apie Valkininkų bendruomenę domimasi tarptautinio konflikto poveikiu istorinės atminties pasakojimui – patirtiems trauminiams praeities išgyvenimams, kurie stimuliuoja istorinės atminties „tylėjimą“ skirtingose etninėse grupėse. Pasirinkti šį analizės aspektą ir gilintis į jį tikriausiai autorius paskatino tai, jog valkininkiečių bendruomenė yra gana stabili ir nepakitusi – ją sudaro kelias kartas ten sėsliai gyvenantys žmonės, kurių šeimos istorinė atmintis formavosi toje pačioje geografinėje vietovėje ir įtraukė tiesioginių gana senų istorinių įvykių patirtis. Antrojoje dalyje, skirtoje Vilkyškių bendruomenei, daugiausia kalbama apie etninę tapatybę, jos turinį, ribas, jų slinktis ir konfliktus. Pasakojimui apie šią vietovę knygos autoriai pasitelkia populiarią interpretacinę schemą, dažnai taikomą nagrinėjant kaip tik šios geografinės teritorijos – buvusios Mažosios Lietuvos – pasienio bendruomenių tapatybę. Remiamasi supaprastinta binarine opozicija, savotiška priešprieša: vietiniai *versus* atvykėliai; okupuotieji *versus* atėjūnai / perkeltieji; turintys pakitusią / besikeičiančią etninę tapatybę (prūsai, vokiečiai, šišioniškiai, lietuvininkai) *versus* išlaikę stabilią etninę tapatybę (lietuviai); turintys ilgą istorinę su vietove susijusią atmintį *versus* turintys trumpą istorinę su vietove susijusią atmintį. Autorius domina, kaip šios bendruomenės istorinę atmintį veikė sovietinis geopolitinės praeities ignoravimas, nutylėjimas ir nepriklausomybės „geografinių istorinės tiesos atradimų“ kontekstai. Siekiama parodyti, į ką bendruomenėje atsigręžia skirtingos etninės grupės, puoselėdamos savo istorinę atmintį. Šio skyriaus veikėjai – Vilkyškių gyventojai – skiriasi nuo

valkininkiečių savo istorinėmis sąsajomis su gyvenamąja vieta. Tarp vilkyškiečių yra tik nedidelė dalis tų, kurių gyveno čia jau kelios kartos. Didžioji miestelio gyventojų dalis – atvykę pokaryje. Kaip tik ši aplinkybė savaip struktūrina istorinę gyventojų atmintį ir skirtingų praeities įvykių reikšmę atskiroms etninėms grupėms Vilkyškiuose. Trečiojoje, trumpiausioje, dalyje apie Žeimelio bendruomenę nagrinėjami etninių grupių tarpusavio santykiai. Tiesa, skirtingai nei kituose skyriuose, čia aptariami ne tik santykiai tarp dabarties miestelio etninių grupių – lietuvių ir latvių, bet ir dabartinių gyventojų santykis su praeityje gyvenusiais lietuviais, latviais ir žydais. Daugiausia dėmesio skirta latvių asimiliacijos lietuviškoje terpėje ir buvusių miestelio gyventojų žydų likimo Žeimelyje istorinės atminties, o tiksliau – nutylėjimo problemoms. Tokią skyriaus tematiką taip pat greičiausiai lėmė gyventojų sąsajos su miesteliu. Čia didžiąją bendruomenės dalį sudaro po karo atvykę gyventojai, todėl ilgōs istorinės atminties su vieta jie nepuoselėja. Šioje knygos dalyje detaliau aptariamas ir miestelio / krašto istorinės atminties paminklus kūrusio mokytojo poveikis vietos žmonių istorinei atminčiai.

Studiją laikyčiau pozityviu trijų mokslininkų bendradarbiavimo pavyzdžiu, nes jų pateiktos istorinės atminties, pasakojimo ir tapatybės sąsajų interpretacijos susijungia į vientisą analizę, o tai lietuviškame socialinių ir humanitarinių mokslų kontekste ne itin dažnas dalykas.

*JUSLINĖS ATMINTIES PASAKOJIMAI:
KARAS IR TAIKA*

Knygos autoriai neieško vienos istorinės tiesos. Taip pat jie nesistengia tokios tiesos nei patvirtinti, nei paneigti individualiais atminties pasakojimais. Jų analizuojami in-

dividualios patirties ir istorinės atminties pasakojimai, pateikti mikrolygmeniu, išplečia poleminę istorinės praeities panoramą ir reikšmingai praturtina oficialiuosius istorijos, o ypač karo nusikaltimų naratyvus.

Monografijoje domimasi, kaip XX a. karo nusikaltimų išgyvenimas lėmė pasienio multikultūrinių bendruomenių raidą, todėl nemaža dėmesio skirta trauminei patirčiai ir jos poveikiui bendruomenės narių tapatybei. Raktu šiai patirčiai atskleisti tampa turinio ir formos analizė, leidžianti skirstyti pasakojimus į atskiras analitines kategorijas. Šią analitinę schemą laikyčiau visos studijos didžiausiu privalumu. Tokią schemą analizei dažniausiai taiko J. Jonutytė, o jos kolegos labiau domisi naratyvų turiniu. Pavyzdžiui, etninių grupių istorinės atminties turinių analizė pasienio miesteliuose J. Jonutytei padeda nustatyti ryšį tarp grupių uždaro ir naratyvų skirtingumo: „atminties turinių skirtingumas rodo bendruomenių – žydiškosios ir lietuviškosios bei latviškosios (arba – krikščioniškosios) uždaramą vieną nuo kitos“ (p. 204).

Labai vertinga analizės dalis yra specifinės naratyvo formos, tiksliau – atminties raiškos formos, „atradimas“. J. Jonutytė išskiria „juslinius prisiminimus“, susijusius su svarbiomis istorinių įvykių patirtimis:

[T]iesioginių praeities konfliktų liudininkų atsiminimai dažnai perteikiami pasikartojant kokioms nors juslinėms patirtims, kurių atsiminimas lyg įkapsuliuotas į keletą žodžių, išreiškiančių patį pirmąjį to, kas įvyko, išpūdį (p. 72).

Autorė iškelia ir keletą svarbių metodologinių klausimų.

Kaip suprasti tokią įvykio artikuliaciją: ar ji išreiškia pasakotojo tapatybės sutrikimą, ar ją galime laikyti lygiaverte kryptingiemis

ir tvarkingiems atminties pasakojimams? <...> kaip pirminėse artikuliacijose išnyra ir kaip (į ką) ilgainiui transformuojasi jusliniai įspūdžiai – atsiminimai? (ten pat).

„Įkapsuliuotus prisiminimus“ J. Jonutytė traktuoja kaip savotiškus trukdžius, pristabdančius asmenį domėtis istorija, kaip vengimą apmąstyti istorinių įvykių kontekstą bei vertinti jį. Galbūt tai yra tikra tokios atsiminimų formos egzistavimo priežastis. Manychiau, kad tokius nerišlius „juslinius prisiminimus“ būtų galima traktuoti ir kaip būdą pabrėžti savo tikrą fizinę tų įvykių patirtį ir dalyvavimą juose, nes bet kokioms rišlioms, socialinę ar politinę leitmotyvą turinčios istorijos pasakojimas šios juslinės patirties nesugeba artikuliuoti. Galbūt tai – praeities tikrumo liudijimas; tokio tikrumo, kurio neįrodys bet koks kitoks rišlus, apmąstytas praeities atpasakojimas. Taip vėliau teigia ir pati autorė:

Šis [atminties] akytumas ir sluoksniuotumas <...> liudija labai dažną spontanišką atsakymą leisti politiniams paaiškinimams veikti reikšmingą atmintį, leisti švelninti skaudžiai patiriamą beprasmybę to, kas atsiminama.

<...> padrikas, nerišlus jusliškas pasakojimas anaipol nėra medžiaga, iš kurios bus gaminamas naratyvas, veikiau jis yra lygiavertė, užbaigta ir tikslinga artikuliacija, kuri nelengvai pasiduoda ideologizavimui (p. 76; kursyvu išskirta autorės – S. K.).

Tokius „juslinius prisiminimus“ galima traktuoti kaip žodinės istorijos reikšmingą ypatumą, kurio trūksta rašytinei istorijai, pavyzdžiui, autobiografijai. Svarstant žodinės istorijos savitumą, kaip ji plėtojasi ir kokias formas įgyja, neišvengiamai peršasi vienas metodologinis pastebėjimas. Studijoje pasigedau išsamesnio, kritiško ir ref-

lektyvaus autorių santykio su medžiagos rinkimo metodu, nes tik naratyvinio interviu metu, tai yra socialinės sąveikos tarp tyrėjo ir pasakotojo situacijoje, informantas gali šitaip kurti ir valdyti įspūdį, siekdamas įtikinti tyrėją savąja tiesa. Kaip tik šį įspūdį aptardama J. Jonutytė išryškina, matyt, vieną esminių trauminės atminties charakteristikų.

[B]eveik visi spontaniški konfliktų liudinių naratyvai perduoda vieną ir tą patį pranešimą <...> liudijimą patirties, kai sutrukinėja darni visuma, kurioje ir kurios dėka gyventa iki pasakojimo momento. Ši žinia yra vienintelė ir svarbiausia, nes patirties stiprumu sukrėtimas dėl išyrančios visumos neprilygsta jokios politinės schemos suvokimui, todėl panašios schemos čia niekaip neprilimpa, o politinės istorijos logika su šiomis atmintimis ir jų artikuliacijomis nesimaišo (p. 80).

Autorė taikliai įžvelgia atminties dinamikos konfliktų ypatumus, konkrečiais pavyzdžiais parodydama, kaip pereinama nuo „juslinės patirties“ liudijimo prie kultūriškai ir sociopolitiškai schematizuotų atminties naratyvų. Ji sieja šią dinamiką su tolstančia nuo įvykio atmintimi, kuri perpasakojama ir perduodama iš kartos į kartą, vis labiau ją gludinant ir suteikiant jai tam tikrą edukacinį bei identifikacinį pobūdį.

Praeities įvykio pasakojimas ilgainiui tampa dabartinio socialinio pasaulio aiškinimu. <...> [Liudininko atsimenamą veiksma] reikėtų vadinti estetiniu-etiniu praeities konfliktų pasakojimo lygmeniu. <...> Pasakojimai, kuriuose vyrauja etinis ir estetiškas pasakojimo turinys, gali būti laikomi ikisocialiais ir ikipolitiškai orientuotais; sulig kiekvienu perpasakojimu tokie atminties pasakojimai blunka (p. 85).

Knygoje teigiama, kad politinė istorija ir kolektyvinė atmintis skiriasi savo logika. Šią skirtį mėginama paaiškinti individualios atminties koncepcija, atmetant prancūzų filosofo ir sociologo Maurice'o Halbwachso teoriją apie socialinę atmintį, kaip turinčią tik grupinę prigimtį. Iš esmės skirtumą tarp politinės istorijos pasakojimų ir individualių kolektyvinės atminties naratyvų bandoma susaistyti su pasakojimo formos ir turinio skirtumais, įvedant tokį analitinį matmenį, kaip pasakojimo logika. Jai būdingas binarinės opozicijos principas, priešpriešinantis *karo* ir *taikos* tvarkas / logikas. J. Jonutyte sieja *karo* ir *taikos* logikas su dviem diskursais, kurie, pasak jos, diktuoja pačių naratyvų turinį. *Karo* logika susijusi su socialiniu politiniu diskursu, pabrėžiančiu normatyvines tapatybes, o *taikos* – su etiniu, labiau pabrėžiančiu vertybes. Individualiame naratyve visada ryški etinė, apolitiška pasakojimo schema, chronologinių įvykių pasakojimo nuoseklumo trūkumas ar jų padrikumas. Tuo tarpu politinei istorijai būdingos aišrios politinės schemos ir chronologiškos, loginės įvykių segmentų sekos.

J. Jonutyte labai vykusiai ir tiksliai panaudoja vieną naratyvo epizodą, puikiai iliustruojantį *karo* ir *taikos* logikų veikimą kaip savitos dvigubos realybės išgyvenimą. Jos teigimu, vieno informanto atsimintame ir papasakotame smurto įvykyje „veikėjais tampa beasmenės galios ir apibendrintos grupės; perimama moderniosios politinės istorijos kalbėjimo schema, susiformavusi XIX amžiuje <...>. Atrodo, lyg <...> tuo pat metu būtų buvę dveji Čižiūnai: taikos Čižiūnai – kaimyninė ir puikiai žinoma vieta, kurioje gyvena daug pažįstamų žmonių, ir karo Čižiūnai – priešiškos galios vardas, kuris vien ištartas keldavo siaubą“ (p. 59). Taigi *karo* ir *taikos* logikos schema tampa produktyviu metodologiniu įrankiu

tolesnei duomenų analizei ir interpretacijai. Pavyzdžiui, ją galima panaudoti siekiant atsakyti į klausimą, kodėl iš mišrios etninės šeimos kilusi pašnekovė nenori įvardyti savo tapatybės ir nepasako, kas ji – lenkė ar lietuvė (ten pat). Pasak J. Jonutytes, tai „ne kokia nors nauja globalizacijos nulemta mąstysena, bet etinio apsisprendimo pagrindą turintis šios moters protestas prieš karo logiką, radikalizuojančią grupines tapatybes“ (p. 60). Kitaip tariant, čia pabrėžiamas pasakotojo siekis likti *taikos* logikos diktuojamame etiniame diskurse.

METODOLOGINIAI TAUTINĖS TAPATYBĖS SPĄSTAI

Tokios, ką tik trumpai aptartos naratyvinių tekstų interpretacinės schemos kokybinę analizę įvaldžiusiam tyrėjui padeda išgryninti savitas mokslines idėjas ir parodyti, kad kasdienio gyvenimo epizoduose ar individualiose patirtyse glūdi universalios socialinės reikšmės, logika ir tvarka, o greta informantų pasakojimų pateiktos mokslinės kasdienybės interpretacijos visada yra negalutinės, atviros papildymams ir skatinančios polemiką. Minėtas epizodas – atsisakymas pasakyti savo etninę tapatybę ir šio veiksmo interpretacija – kaip tik ir atveria erdvę kritinei diskusijai, prie kurios norėčiau šiek tiek stabtelėti, nes tautybės apibrėžties, tautinės / etninės tapatybės tema yra viena pagrindinių šioje monografijoje.

Aprašytoji situacija, kai respondentė, kilusi iš mišrios lietuvių ir lenkų šeimos, atsisako nurodyti savo tautybę, mus neišvengiamai verčia atsigręžti į tyrėjų teorinę poziciją ir tyrimo metodologijos niuansus. Galima visiškai sutikti su J. Jonutyte, kad respondentės atsisakymas priskirti save normatyvinei etninės tapatybės kategorijai gali turėti protesto apraiškų. Tačiau ar tai reiškia pačios tautinės tapatybės prasmės

ar tautinės nesantaikos nesupratimą, kaip teigiama monografijoje? Ar tai reiškia, kad kai kurie žmonės pro pirštus žiūri į savo etninę ir net kalbinę tapatybę (p. 218)? Gal toks informantės veiksmas yra susijęs su atsisakymu *pasirinkti* kurią nors vieną iš dviejų tapatybių, ko ji buvo prašoma padaryti pokalbio metu, nes abi tapatybės jai yra socialiai svarbios ir įkūnijančios jos gyvenimiškas patirtis? Gal toks „išsisukinėjimas“ nuo atsakymo pasireiškia todėl, kad socialinė tikrovė nesuteikia galimybės iš kelių tapatybių „suklijuoti“ vienos bendros? Gal čia veikia tautybės grynumo norma, kurią šiuo atveju legitimuoja dar ir tyrėjų deklaruojamas ekspertinis žinojimas, užduodant tą klausimą?

Nesakau, kad toks klausimas („Kokia jūsų tautybė?“) neturėtų būti užduodamas ar yra beprasmis kokybinės metodologijos požiūriu. Tiesiog noriu pabrėžti, kad, pateikdami tokį klausimą, tyrėjai neturi išleisti iš akių vadinamojo eminio tyrimo aspekto. Tirdami įvairias kultūrines grupes jo griežtai paiso antropologai – į situaciją jie stengiasi žvelgti informanto akimis. Sykiu tyrėjams svarbu suvokti ir tai, kokios teorinės ar politinės idėjos slypi jų užduodamuose klausimuose. Kalbant apie tapatybės tyrimus, aktuali išlieka socialinio identiteto teoretiko Richardo Jenkinso tezė: tiek kolektyviniam, tiek asmeniniam identiteto formavimo procesui svarbus ne tik savęs identifikavimas ir prisiskyrimas kolektyviniam dariniui, bet ir išorinis apibrėžimas arba kategorizavimas, kada socialine galia disponuojančios institucijos ar asmenys priskiria individą konkrečiai kolektyvinei kategorijai nepaisydami jo valių². Mūsų analizuojamu atveju pasienio miestelių bendruomenių narių tapatybė konstruojama / reprezentuojama ne vien

pačioje bendruomenėje, bet ir pokalbyje – sąveikoje su tyrėju. Kad tapatybė taptų reali, asmeniui nepakanka ją subjektyviai deklaruoti, ją turi patvirtinti *kitas*. Tas *kitas* – tyrėjas / apklausos atlikėjas / mokslininkas – kalbindamas informantą ne tik patvirtina ar atmeta jo tapatybę, bet savo ruožtu diktuoja sąlygas, kaip ši tapatybė turėtų būti reprezentuojama. Kokiomis sąlygomis šis tapatybės atpažinimo / pripažinimo procesas vyksta? Sąlygos greičiausiai tokios, kad tyrėjai vadovaujasi tam tikra „politinės reprezentacijos ideologema“³, kuri iš anksto savitai apibrėžia tam tikrus identiteto paliudijimo kriterijus, leidžiančius fiksuoti ne tik esamus, bet ir privalomus subjektų požymius. Tai yra subjektas privalo juos turėti, nes tik tada galima kalbėti apie jo reprezentaciją ar politinį atstovavimą savajai bendruomenei.

Tautinės tapatybės analitinį teorinį modelį, kurį monografijoje implicitiškai vartojo mokslininkai, remiantis sociologu Rogersu Brubakeriu, būtų galima pavadinti *vokiškąja* tautiškumo samprata⁴. Ja tautybė apibrėžiama susaistant kolektyvinį darinį su etnokultūriniais „natūraliais faktais“: kalba, kilme, teritorija, o tauta suvokiama kaip organiška kultūrinė, kalbinė ar rasinė bendruomenė. Tautiškumo suvokimas grindžiamas „susiskaidymu“. Čia veikia apriboto tautiškumo modelis, kuris remiasi aiškiu *savųjų* atskyrimu nuo *svetimųjų* pagal pirmiau minėtus požymius ir leidžia sėkmingai priešintis asimiliacijai⁵. Asmens valia laisvai rinktis ir priklausyti

3 Vytautas Valevičius, Liutauras Kraniauskas. Tautinės mažumos Lietuvoje ir Latvijoje: tarp politinės kategorijos ir etniškumo, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2001, Nr. 1–2, p. 90–109.

4 Rogers Brubaker. *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*, Vilnius, 1998, p. 18–25.

5 Fredrik Barth. Introduction, in: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Culture Difference*, ed. Fredrik Barth, Oslo, 1969.

2 Richard Jenkins. *Social Identity*, London, 1996.

tautai, kas būdinga *prancūziškai* tautybės sampratai⁶, čia negalima.

Monografijoje minėtas etnokultūrinis tautinės tapatybės analitinis modelis dažnai išskyla kaip mokslininkų interpretaciją struktūrinanti ideologema. Viena vertus, šis modelis kuria gana produktyvią interpretacinę schemą, kai ieškoma aiškios grupinės tapatybės, grįstos „natūraliais etnokultūriniais faktais“, siekiama atrasti ir / ar nubrėžti ribas tarp grupių ir paaiškinti tarptautinių konfliktų priežastis, įvardyti suvokiamas grėsmes. Kita vertus, jis pašalina galimybę egzistuoti kitokioms tapatybėms, laikant jas *a priori* nenormatyviomis ar net marginalinėmis. Sykiu tai užkerta ir galimybę suprasti ir paaiškinti kitokias tapatybes. Pavyzdžiui, A. Krasnovas, nagrinėdamas grožiniuose kūriniuose pristatomus Rytų Prūsijos gyventojų identifikacijos procesus XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, išsamiai parodo, kaip tautinės ir pilietinės tapatybės turinį ir jo kaitą lėmė politinės, ekonominės bei socialinės galios interesai. Viena pagrindinių mokslininko aptariamų problemų – asimiliacijos pavojus pavergtos tautos išlikimui, kurį kelia kolonializmo, okupacijos ir imperinės politikos kontekste susidariusios tautiškai mišrios bendruomenės. Šalimais A. Krasnovas aptaria ir tokį socialinės tvarkos scenarijų, kuris mišrioje bendruomenėje vis dėlto leidžia išlaikyti savąją tautinę tapatybę ir ją branginti. Tai kelių grupių, aktyviai puoselėjančių savo atskiras kolektyvines istorines atmintis, koegzistavimas vienoje bendruomenėje. Panašiai ir L. Būgienė skyriuje apie Žeimelio gyventojus tautinės tapatybės tematiką nagrinėja paliesdama latvių asimiliacijos patirtis lietuvių bendruomenėje. Lietuvių ir latvių etninių grupių sugyvenimas mišrioje Žeimelio

bendruomenėje atrodo esąs darniausias, palyginti su situacija kituose jų tirtuose miesteliuose. Vis dėlto atrodo, kad etniniu požiūriu mišrios bendruomenės sutarimas pagrįstas istoriškai darniais lietuvių ir latvių santykiais, vedančiais į latvių asimiliaciją. Aprašydama šią bendruomenę, L. Būgienė ne tik problemiška atskleidė tautinio identiteto praradimo ir kaitos patirtis, bet ir užčiuopė darnaus sugyvenimo multikultūrinėje terpėje receptus. Vienas jų, tiesa, miestelėnų taikytas ankstesniais laikais, yra lygiavertis dviejų kalbų cirkuliavimas atskirose bendruomenės gyvenimo srityse, pavyzdžiui, bažnyčioje:

Žeimelyje mums neteko išgirsti, kad dėl kalbos vartojimo bažnyčioje kada nors būtų kilę kokių nors konfliktų (nors, pavyzdžiui, liudijimų apie lietuvių ir lenkų susikirtimus dėl kalbos bažnyčiose netrūksta Valkininkuose užrašytoje medžiagoje). Priešingai, latvių ir lietuvių kalbos po bažnyčios stogu, kaip, matyt, ir kasdieniame gyvenime, sugyvendavusios itin glaudžiai, o kai kada net sėkmingai viena kitą pakeisdavusios (p. 186).

Grįžtant prie mišrių tapatybių problemos, monografijoje stebimas savotiškas jų atmetimas. A. Krasnovas, aptardamas Johaneso Bobrovskio romane *Levino malūnas* pavaizduotą Prūsijos kaimo daugiatautės bendruomenės tautinę tapatybę XIX a. pabaigoje, nesąmoningai pabrėžia jos multikultūrinę deviaciją, vartodamas savitas interpretacines sąvokas. Jis teigia, kad J. Bobrovskis šią „kuriozišką religinę ir tautinę mišrainę <...> apibūdina paradoksu virtine“ (p. 158). Tokios sąvokos, kaip *kurioziška*, *mišrainė*, *paradoksai*, žymi tam tikrą nukrypimą nuo tvarkos ir normos, o sykiu nurodo ir tyrėjo teorinę išeities poziciją, paremtą jau minėta normatyvine tautybės koncepcija. Tačiau, skaitant J. Bob-

6 R. Brubaker. *Min. veik.*, p. 18–25.

rovskio tekstą, gali susidaryti ir kitoks įspūdis – neatrodo, kad rašytojas bendruomenės multikultūriškumą laikė „kurioziška mišraine“. Panašu, kad jis šaipėsi iš tautinio / religinio grynumo idėjos.

Pasienio miestelių bendruomenės skaido tautybė. Monografijoje jos pristatomos ir nagrinėjamos pasitelkus skirtingas etnines kategorijas, todėl pačią bendruomenę analizuoti kaip vienetą ir surasti bendrą jos tapatybę struktūrinantį dėmenį išties darosi nelengva. Visos šios paieškos pastato mokslininkus į akistatą su conceptualiais prieštaravimais ir sunkiai atsakomais klausimais. Pavyzdžiui, kaip galima kalbėti apie vieną bendruomenę, jeigu nėra galimybės rasti bendrai tapatybei? Ar bendras bendruomenės identitetas gali būti sumontuotas iš skirtingų grupinių tapatybių, šiuo atveju – rasti tautybių pagrindu, išvengiant asimiliacijos? Koks gali būti multikultūrinės bendruomenės vienyjimosi pagrindas, kai nėra asimiliacijos? Vieta? Istorinė atmintis, susijusi su vieta? O jeigu tos atmintys – skirtingos?

Kalbant apie pasienio bendruomenes būtų buvę vertinga aptarti kitokios tapatybės – negrynos, mišrios ar hibridiškos – galimybę, tai yra rimtai įvertinti potencialiai naujų identiteto formų atsiradimą dviejų kultūrų kontaktų zonoje, kalbant nacionalizmo tyrinėtojo Homi'o K. Bhabhos terminais⁷. Tokiūs tapatybės aptarimas, regis, labai aktualus nagrinėjant pasienio bendruomenes. Jose ilgai koegzistuoja keletas tautybių, etninių ar religinių grupių, sugyvenančių sąlygiškai taikiai, nėra neįprastos ir mišrios santuokos, taigi tokioje socialinėje terpėje gyvenantys žmonės iš esmės turi ar gali rinktis dvi ar net daugiau etninių / tautinių tapatybių iš

jų siūlomo kultūrinių atpažinimo ženklų repertuaro. Viena vertus, šie žmonės dėl imperatyvo rinktis vieną iš kelių normatyvinių tapatybių praranda galimybę išlaikyti savo autentišką identitetą. Kita vertus, siekdami tokį identitetą įtvirtinti, jie rizikuoja prarasti statusą savo bendruomenėje, kur asmens visuomeninę padėtį aiškiai apibrėžia priklausomybė vienai konkrečiai etninei grupei. Žmonės, kurie sąmoningai nepasiduoda normatyvinėms apibrėžtims, rizikuoja likti anapus bendruomenės. Manau, kad platesnis tokių žmonių tapatybės teorinis aptarimas, kai metodologiškai atsisakoma įsprausti asmens tapatybę į vienos grynos tapatybės struktūrą, būtų buvęs produktyvus, turint galvoje ir tai, kad kaip tik tokie žmonės gali būti „klijais“, supildančiais multikultūrinę bendruomenę į vientisą darinį.

Nepaisant išsakytų kritinių komentarų, monografijoje galima rasti užuominų apie įvairius identifikacijos modelius, peržengiančius tradicines etniškumo ir tautiškumo skirtis. Tačiau į juos žvelgiama daugiau per daugiasluoksnių identiteto prizmę, atkreipiant dėmesį į tai, kam teikiamas prioritetas – tapatinimuisi su tauta ar tapatinimuisi su vieta. J. Jonutytė paminė „naujuosius“ identifikacijos modelius, kurie, jos manymu, randasi kintant socialinei bendruomenės struktūrai. Jos teigimu, kai nebesiremiamą į praeities konfliktus, o vadovaujamasi *taikos* logika, keičiama atminties terpė ir taip pripažįstamos anksčiau atmestos tapatybės. Pavyzdžiui, „lietuvininkiškoji, šišioniškių, tapatybė ne tik nebepaliekama už džiugaus įvairovės aiškimumo ribų, bet ir tampa norimu, siekiamu dalyku“ (p. 226).

Recenziją baigsiu palinkėjimu autoriams ir toliau tęsti pradėtus vaisingus tyrimus. Taip pat manau, kad šios monografijos

7 Homi K. Bhabha. *The Location of Culture*, New York, 1994.

neturėtų praleisti pro akis gyvenimo istorijų, bendruomenių, nacionalizmo, tautinio identiteto, trauminių patirčių tematika besidomintys sociologai, antropologai, politikos mokslų atstovai, istorikai. Ši knyga nekuria neginčytinų analitinių įžvalgų, tai – analizė, pateikianti interpretacijas ir kelianti naujus klausimus.

Sigita Kraniauskienė

DINGĘS MAŽOSIOS LIETUVOS KNYGOS PASAULIS

Sovietmečiu spaudos cenzūra veikė negalėstingai: nežinomiems knygų autoriams reikėjo įrodyti lojalumą valdžiai, turėti užtarimą ir tik tada tikėtis, kad cenzoriai neišbrauks aštresnių knygos vietų. 1978 m. Vilniaus universiteto dėstytojas Domas Kaunas, parengęs veikalą *Mažosios Lietuvos knygų link*, nebuvo užtikrintas, kad šis darbas artimiausiu metu gali pasiekti skaitytoją. Veikale, išlaikant savicenzūrą, bet nevengiant ir tuometės valdžios kritikos bei atvirumo, buvo apibendrinta aštuonerių metų autoriaus kelionių po Klaipėdos rajono kaimus patirtis ieškant dokumentinio paveldo (knygų, periodikos, smulkiųjų ir blankinių spaudinių, fotografijų ir rankraščių). Pusketvirto dešimtmečio asmeniniame archyve išgulėjęs rankraštis atrodė kiek atitrūkęs nuo šios dienos aktualijų, tad autorius jį papildė 2011–2013 metais lankytų vietų duomenimis. Senasis (1978) ir naujasis (2013) pasakojimai, sugulę į knygą, 2013 m. gruodį pasiekė skaitytojus¹. Profesorius D. Kauno veikalas, pristatytas Klaipėdos, Šilutės ir Plungės rajonų miestų

ir miestelių bendruomenėms, akademinėje Vilniaus universiteto aplinkoje, susilaukė išsamaus atsiliepimo ir spaudoje². Knygoje derinami etnografiniai ir knygotyriniai aspektai: kalbėjimas apie dingusį Mažosios Lietuvos knygos pasaulį savaimingai paliečia ir regiono autochtonų XX a. tradicinės gyvensenos būklę. Autorius, savo darbe iškeldamas naujų metodologinių sprendimų rezultatus, uždavė ir svarbių dokumentinio paveldo vertės kaitos, jos interpretacijos, pateikimo ir išsaugojimo klausimų. Esminiai šioje recenzijoje keliami klausimai: 1) tyrimo teoriniai ir metodologiniai sprendimai, 2) liaudiškosios knygos kultūros etnografija, 3) spaudos paveldo vertės fiksacija.

APIE TYRIMO TEORINES NUOSTATAS IR METODOLOGIJĄ

Knygoje išdėstytų tyrimo teorinių pozicijų pasigendama. Joje plačiau kalbama tik apie metodologiją. Autorius, gana lakoniškai apibrėždamas ją kaip sakinio ir vaizdinio naratyvo fiksaciją ir vertinamąją raišką (p. 8), savaimingai uždavė ir klausimą apie šios metodologijos universalumą ir sąsajas su dokumentinio paveldo tyrimais. Jie šiame veikale savo pasakojimo siužeto pobūdžiu („individualizuotas, išreiškiantis sutiktų asmenų ir autoriaus požiūrius, vertinimus ir jausmus“, p. 8) ir apklausos būdu (pasakojimai „išgauti apklausomis, savaiminiais pokalbiais, tikslingomis pastangomis išprovokuoti susikaupusių klausimų viešinimą“, p. 8) yra artimi naujajai etnografijai ir naratyvinei istoriografijai. Žymus Jungtinių Amerikos Valstijų antropologas Jamesas Cliffordas, analizuo-

1 Domas Kaunas. *Mažosios Lietuvos knygų link: Dokumentinio paveldo socialinėje aplinkoje sakininė ir vaizdinė istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. – 279 p.

2 Astrida Petraitytė. Mažoji Lietuva – kaip ištikęs likimas: [Recenzija], *Literatūra ir menas*, 2014, sausio 10, p. 11–13; Saulius Sodonis. „Dievo žodžiu reikia dalytis“, *Šilokarčema*, 2013, lapkr. 12, p. 7–8.